

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

**REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE

István Anna

**ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018**

A kötet megjelenését a Trefort-kert Alapítvány
és a Zuglói Szlovákok Önkormányzata támogatta

SZAKMAI LEKTOROK

Tuska Tünde
Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-061-4

TARTALOM

ISTVÁN ANNA

A tanulmánykötet elé.....7

NYOMÁRKAY ISTVÁN

A reformáció jelentősége a szellemi életben 9

VIG ISTVÁN

Nyelvhasználat a 16. századi Dalmáciában 15

BAJZEK MÁRIA

Reformáció a 17-18. századi Muravidéken 29

CSÁSZÁRI ÉVA

A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban 43

PAVIČIĆ MLADEN

Mojca Kumerdej *Kronosz Aratása* című regénye a szlovén reformáció és ellenreformáció tükrében.....53

JAKOVLJEVIĆ DRAGAN

Kiadói és nyomdai tevékenység a szerbek körében a középkor végén és az újkor hajnalán 67

MENYHÁRT KRISZTINA

A protestánsok és a pravoszláv keresztények kapcsolatai az Oszmán Birodalom korában 81

ISTVÁN ANNA

A magyarországi szlovákok evangélikus énekeskönyve és irodalomtörténeti hagyományai 105

RÁGYANSZKY GYÖRGY

A Dűsevní Liszt (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása 117

DUDÁS ELŐD

A reformáció és a nyugat-magyarországi horvátok.....129

ZSILÁK MÁRIA

A szlovák evangélikus irodalom gyökerei 141

KISS SZEMÁN RÓBERT

Tájérombolás és tájépítés Kollár Észak-itáliai útirajz-ában – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti 151

URKOM ALEKSANDER

Vallási terminológia a jelentősebb magyar-szerb két-nyelvű szótárakban 163

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

Illúzió és dezillúzió között Comenius A világ útvesztője és a szűz paradicsoma című művében 179

DUDÁS MÁRIA

A jó pap is holtig tanul, avagy magyar és bolgár frazémák pap kifejezéssel 193

LUKÁCS ISTVÁN

A horvátok szerepe az erdélyi vallási küzdelmekben a XVII. század első felében 203

MANN JOLÁN

A reformáció eszméjének interpretációja Miroslav Krleža műveiben 213

Reformáció a 17-18. századi Muravidéken

LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA

Abstract: In the 18th century, Slovenian Lutheran writers from Prekmurje in the western part of the Kingdom of Hungary cooperated with the Hungarian and German Lutherans. The time of the creation of the most important works, their content, their message and the textual types indicate that they were closely connected and all of them strongly attached to the German pietists. I present the position of Prekmurje between the 16th and 18th centuries, the reasons of the spread of Protestantism, the separation of Lutherans and Calvinists, the geographical distribution of Protestantism for which I used the data from visitation records and Lutheran scholars from Hungary. I also present the position of Prekmurje Lutheran communities, Protestant writers, their works and their text types. The analyzed works show a close connection with Hungarian Lutheran writers, the content and structure of their works is similar, which means that they had the same purposes and goals: to offer their believers a written word in their mother tongue to teach them and raise them from general backwardness.

Keywords: Prekmurje Slovenes, literature of the Lutherans from Prekmurje, Protestantism in Hungary, the translation of the New Testament, István Küzmics

A MURAVIDÉK

A Muravidék, amelyet a történelem folyamán különböző néven említenek – magyarul Belmura, Tótság, szlovénul Slovenska krajina – hosszú évszázadokon keresztül szervesen kapcsolódott Zala és Vas megyéhez. Ivan Zelko szerint a magyar Tótság megnevezés egyházi eredetű és arra az időre vezethető vissza, amikor Muravidék északi része még a Győri Püspökséghez tartozott, amikor Dobra, Szent Martin és Velemér egyház-községek területén még szlovének laktak, tehát a 12. századba. (ZELKO 1982: 89) A magyarok azokat a szlávokat nevezték *tótok*-nak, akik magukat *Sloveni*-nek, nyelvüket pedig *slovens-*

ki-nek nevezték. (MELICH 1926-29: 417-418). A Tótság eredetileg a Rábától délre Zala megyéig és az osztrák határtól az Őrségig ért. A 18. és 19. században Tótságnak nevezték a muraszombati esperességhez tartozó szlovén egyházközségek területét. A Tótság megnevezést ugyanebben a jelentésben a protestánsok is használták: *ecclesiae schlavonice* (1627) és *Tótság* (1732). A Tótság a 18. század második felében önálló járás, a 19. században pedig már így nevezik a teljes Muravidéket és Zala megye szlovének lakta területeit. (ZELKO 1996: 140)

A DUNÁNTÚLI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

A muravidéki evangélikusok Muravidék Szlovéniához csatlóságaig a Magyar Evangélikus Egyház Dunántúli Egyházkerületéhez tartoztak. A 16. századtól alkalmazkodtak a magyar földesurak vallásához, együtt alkottak a magyar és a német evangélikus írókkal, együtt üldözték őket és a vallási béke után végérvényesen az evangélikus vallás mellett tettek hitet. A magyarországi protestánsok – evangélikusok és kálvinisták – irodalmi tevékenysége nagyon gazdag – ez a szerteágazó kulturális és oktatási tevékenység ösztönzőleg hatott a muravidéki szlovén lelkészekre is. A Dunántúlon fontos evangélikus központok működtek, Sárvárott a Nádasdyék udvarán alkotott Sylvester János, aki a 16. században a magyar nyelv és kultúra számára fontos műveket írt meg. A petanjci vár is Nádasdyék tulajdonában volt, és így szellemiségük jelen volt a muravidéki szlovének körében is. Számos muravidéki Pozsonyban, Győrött és Sopronban tanult, Nemescsó artikulás hely volt, ahol az üldöztetés idején a muravidéki szlovének megtarthatták szertartásaikat. A Bánffy család Lendván alapította a vidék első iskoláját, a magyarországi 16 protestáns iskola egyikét, első tanítója pedig Kulcsár György volt, aki több magyar nyelvű művet jelentetett meg. Surdra és környékére számos muravidéki evangélikus család költözött és ezen a peremterületen alkotott Küzmics István és fordította le az Újszövetséget muravidéki szlovén nyelvre.

A magyarországi evangélikusok legtermékenyebb kutatója Payr Sándor evangélikus lelkész volt, aki műveiben részletesen bemutatta az augsburgi hitvallás magyarországi terjedésének ideológiai és történeti hátterét. Számos monográfiát írt az evangélikus egyház nagyjairól és bemutatta az evangélikus gyülekezeteket. Legterjedelmesebb munkája *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története I.*, amely 1924-ben jelent meg Sopronban. Ezt az áttekintést a protestantizmus 400. évfordulójára készítette, azonban a háború és az anyagi támogatás hiánya miatt csak a háború után jelent meg. Payr már az előszavában hangsúlyozza, hogy a magyar evangélikusok szoros kapcsolatban voltak horvátokkal, szlovénnel, szlovákokkal és németekkel. Úgy véli, hogy az evangélikus közösség munkája nehezebb volt a nemzetiségileg vegyesen lakta területen, mint a tisztán magyarok által lakott területen. Megelégedettséggel állapítja meg, hogy az evangélikus egyház jó magyarokat nevelt a szláv nevű lelkészekből és tanítókból, akik gyorsan megtanultak magyarul és jó magyarsággal alkották műveiket. (PAYR 1924: 12)

Payr bevezető gondolataiból is kitűnik, hogy más nemzetiségű szerzőknek a nemzetiség nyelvén írott műveivel nem fog foglalkozni, annak ellenére, hogy céljaik és szándékaik megegyeztek a magyarokéival, hisz ők is követték a pietisták tanait, népeiknek ők is anyanyelvi könyveket akartak biztosítani, felemelni őket a fejletlenségből, elmaradottságból és kulturális sekélyességből. Payr a gyülekezetek sorában külön 7. fejezetben, *A vend gyülekezetek a Széchyek és Batthyányak uradalmaiban* címűben mutatja be a muravidéki evangélikusokat, akik Muraszombaton, Felsőlendván, Vizlendva-Szentgyörgyön, Szentilonán, Tissinán, Petánczon, Mártonhelyen, Szentbenedeken, Lakban, Dolincon, Szenttrinitáson, Felsőszőlőnkön, Csöpinzbén, Kardonfalván, Rábagyarmaton, Bagonyán és Résznenken éltek.

Payr az adatokat az 1627-ben elvégzett vizitáció jegyzőkönyvéből meríti, amely vizitációt (Visitatio generalis Ecclesi-

arum Schlavovendurum) Kis Bertalan püspök megrendelésére Lethenyi István esperes, Zvonarics István és Terbocs János lelkészek végezték el. A szlovén evangélikus települések bemutatása során feltünteti a birtokok tulajdonosait, az ott szolgáló lelkészeket, számba veszi bevételeiket, vagyonukat, említést tesz az evangélikusok és kálvinisták közötti vitákról is. Érdekeselek a lelkészek családi nevei, Payr egyeseknél megjegyzi, „valószínűleg vend”. A bemutatott települések közül külön figyelmet érdemelnek Rábagyarmat (Žormot) és Kondorfa (Kradanovci) települések, amelyek már rég elmagyarosodtak, de a 16. században Krisán Tamás muraszombati esperességéhez tartoztak. Kondorfának már a 16. század végén saját evangélikus lelkésze volt. Payr a folytatásban, a 11. fejezetben bemutatja a zalai szlovén evangélikus gyülekezeteket, a 12. fejezetben pedig a somogyi szlovén településekről is találunk adatokat. Surddal kapcsolatban Küzmics István jegyzeteire hivatkozik, őt magát pedig a falu lelkészének és az Újtestamentum fordítójaként mutatja be. Liszó településsel kapcsolatban megállapítja, hogy azt a muravidéki szlovének alapították, a földterületet Nádasdy Mária Magdolna ajándékozta nekik 1718-ban, a következő évben pedig 14 családdal telepedett le, köztük Zakoč, Smodič és Lončak családok.

PROTESTÁNSOK A MURAVIDÉKEN

A jobbágyok hitüket a földesurak nyomására változtatták meg, azonban amikor azok újból visszatértek a katolikus hithez, előfordult, hogy a jobbágyok továbbra is a régihez ragaszkodtak. Nádasdy Ferenc 1643 évi rekatolizációja hatalmas változást jelentett minden evangélikus számára a Dunántúl teljes területén. A szlovén lakosság kitartott a hite mellett még akkor is, amikor már elűzték az evangélikus prédikátorokat, lelkészeket és bezárták templomaikat és iskoláikat. Így történt 1698-ban Markovciban is, ahol 130 lakosból 80 volt katolikus és Felsőszölnökön is, ahol 203-ból csak 30. Az evangélikus lelkészek elűzése után misét és más istentiszteletet csak titokban az erdőben tarthattak. A soproni országgyűlés

1681-ben artikuláris helyeket határozott meg Nemescsón és Surdon, ahol evangélikus istentiszteleteket lehetett tartani. Ez a két település távol esett a Muravidéktől és a hívők csak nagy nehézségek árán tudtak oda eljutni. Nagy számban Surdra települtek, a tömeges elvándorlást Nádasdy Mária Magdolna ajándékleve is bizonyítja, amely 1718. július 3-án készült Brezovicában és amelyben 14 muravidéki családnak engedélyezte a letelepedést a Surd mellett található Liszó pusztán.

„Mi, gróf Nádasdy Mária Magdaléna, gróf Draskovics János, Trakostyán várának örökös urának, császár és király őfelsége tanácsosának és komornyikjának meghagyott özvegye adjuk tudtára, miként jöttenek elejében Bognár Mihály társaival együtt, Rapossa Balázs, Rapossa Iván és Smolz Márton, kértek mitőlünk, alázatos szolgálatjokkal az mi pusztánkat, mely nevezetik Liszónak tekintetes nemes Somogy vármegyében, hogy megnevezett pusztán együtt nevezett társaival, az kik meg fognak jönni, melyeket felszólítja contractus mellett, adni fognak följobb nevezett Bognár társaival együtt, kik megnevezett pusztán szállók lesznek, minden esztendőben Szent Márton napján huszonöt forintokat, vagyis 25 forintot, és egyeztet, és azmellest, ha ez erdők makkal megteremnek, mi sörtvélyeseink harmincegy, makra fognak járni, és ott hizlalni, és mindezek mellett az mi jagerinkat az mikoron oda vadászni mennek, tartoznak tartani és azokkal vadászni. Mennyi megnevezett Liszói pusztának határai: napkeletről Inkey úr határja, délről Pátrói falunak határja, napnyugatról pedig Madarász úrnak határja, főlszélről Marlisz úr határja. Azoknak érdemletes kérésekre kiadtuk és adjuk felülírt Liszói pusztát egész continentijával, hogy békességesen tartsak és hasznát vehessék fölül megírt emberek és az kik szállani fognak reá, és azoknak egész successori örökösen valameddig minekünk és az mi successorinknak megnevezett conditio mellett alázatosak és érdemesek fognak lenni. Mely nagyobb igazság és erősségre az mi saját kezünkkel ez levelet subscribálván és igaz szokás szerint pöcsétünkkel megpöcsételvén adjuk. Datum Brezovica die 3. mensis july Anno 1718. esztendőben Nádasdy Mária Magdaléna saját kezével.” (MAYER - MOLNÁR 2008: 205 - 206)

A muravidéki szlovének a tarthatatlan állapotok miatt 1740-ben a felsőlendvai földesúrhoz, Nádasdy Leopoldhoz fordultak, hogy újból engedélyezze a templomok és iskolák működését, azonban a bécsi udvar kitartott rekatolizációs terve mellett. 1744. augusztus 18-án Pozsonyban tízezer muravidéki szlovén nevében latin nyelvű levelet írtak Mária Teréziának, amelyben jobb körülményeket követeltek, engedélyt arra,

hogy saját imaházakat és iskolákat építhessenek, valamint arra, hogy hitüket nyilvánosan gyakorolhassák. Arra kérték, könyörüljön meg e nagyszámú és hűseges vandalus-szlovén népén. A levél megírásában befolyásos pozsonyiak segítették őket. A levélben részletesen leírták sanyarú helyzetüket:

„Királyi felség, méltóságos asszonyunk! Bizonyosak vagyunk abban, hogy nincs a nap alatt még egy olyan szerencsétlen és hátrányos helyzetű nép, mint a miénk, amely az úgynevezett Tótságban, a híres Vas megye határán él. Ez annál inkább is igaz, mert alig hisszük, hogy a világnak abban a részében, ahol virágzik a keresztény vallás, van még egy népcsoport, amelynek nem adatik meg, hogy olyan eszközöket használjon, amelyek segítségével megismerhetne és megérthetné saját Istenét és Teremtőjét, annak a Szentírásban kinyilvánított legszentebb akaratát, és ahol isteni kegyelemből nem ismernék el annak lehetőségét, hogy a dolgokat az örökérvényű úton oldják meg. Az a szerencsétlenség ért, és napról napra egyre súlyosabban terhel bennünket, hogy járásunkban 1732-ben elfoglalták összes templomunkat; ezek, emberemlékezet óta a mi tulajdonunkban voltak, és még 1681-ben is békében megtarthattuk őket, amikor az akkori rendelet 26. cikkelye engedélyezte számunkra a birtokunkban levő templomok használatát. A több mint száz települést számláló járásban beszüntették az összes vallási szertartást is. Ezekben a falvakban közel tízezer augsburgi hitvallású ember él, és egyes településeken alig él római katolikus vallású hívő. Emellett a megye más lakosaitól nyelvünkben is különbözünk. Amikor e lelki bánatunkról annak idején, azonnal a legszerényebben beszámoltunk az igencsak hiányolt és szépmemlékű VI. Károly császárnak, felséged édesapjának, akkor nekünk ajándékozott válaszában felhívta a figyelmünket az 1681-es rendelet 26. cikkelyében megjelölt két településre, Nemescsóra és Dömö[ ]kre, éspe dig oly módon, hogy ott tarthatunk lelkipásztort, aki beszéli a mi nyelvünket is. Ez azonban kevés vigasszal és haszonnal járt, mivel az említett települések csak a magyarokat és a németeket szolgálhatják, ezek olyan kicsi települések és imaházak, hogy még a helyi hívőket sem képesek befogadni. Sokan időnként kívül vagy istentisztelet nélkül maradnak, esetleg a szabad ég alatt, az időjárási viszonyosságok mellett részesülhetnek benne, és mert a szegény nép, még ha volna is ott neki helye és lelkipásztor, a nagy távolság miatt tudna gyülekezni. Mivel ugyanis a járástól Nemescsó tíz, Dömö[ ]k pedig tizenhat magyar mérföldre van, Felségedre és bölcsességedre bízunk annak megfontolását, hogyan tegyék meg ezt a nagy távolságot az idősebbek és betegek vagy a gyengébb nem képviselői, illetve hogyan maradhatnának olyan soká távol azok, akinek nem rendelkeznek kellő eszközökkel és járművekkel. A magas költségek és az esetenkénti halálos veszély ellenére, mégis többen részt kívánnak venni az ottani istentiszteleteken. Sajnálattal kell

ugyanis megállapítanunk, gyakran előfordult, hogy a nagy erőfeszítés miatt néhányan meghaltak vagy alig tértek haza, vagy a későbbiek során hosszasan betegeskedtek. Sőt, a várandós asszonyok gyakran az úton szülték meg gyermeküket, vagy idegeneknél, kétségbeejtő helyzetekben készültek a szülésre, illetve szültek. Azok a fiatalok, akik megszokták, hogy a nevezett helységeket látogassák, nem találtak szállást az út menti falvakban, ahol római katolikus vallásúak élnek, hanem az erdőkben vagy a mezőkön kellett tölteniük az éjszakát, és elviselni a súlyos évszaki és időjárási viszonyokat. Néhányukat a fiskálisok adófizetésre kötelezték, megverték őket, és elvették ruhájukat is. Így történhetik meg, hogy mióta elvették tőlünk templomainkat, és teljes egészében megvontak tőlünk a vallási szertartásokat, ezek és ezek élnek és halnak meg hit és Úrvacsora nélkül. Így tehát mi keresztények, akik a kereszténység központjában élünk, teljes egészében az isteni ige prédikálása és az igaz kereszténységről való tanítás nélkül kényszerülünk élni. Éppen ezért – a kifejezés ne sértse Felséged fülét – állatsordaként élünk és halunk meg. És ezek után mi más történhetne, mint az, hogy sok ember, akik már természetük szerint is inkább hajlanak a rosszra, mint a jóra, teljesen elhagyják az istentiszteletet és a vallásos teendőket, különösen vasárnap és ünnepnapokon, mindenféle bűnbe esnek, és ezzel egyetemben az örök kárhozatba rohannak. Arról is kár a szót vesztegetni, hogy a járás egyes plébániáin, ahol a római katolikusokkal együtt élnek az augsburgi hitvallásúak, eddig az volt a szokás, hogy a temetőben közös temetések és harangozások voltak; ennek ellenére most a felső plébános megtiltotta az evangélikusoknak ezt az ősi és törvényes szokást, és megvetően azt követeli, hogy halottainkat a temetőken kívül temessük el. Könnyen érthető, hogy egyetlen céljuk, hogy mi is elhagyjuk vallásunkat. És mivel ezek a módszerek mindeddig nem érték el a céljukat, sokkal alkalmasabb lenne, ha mindezt az isteni igével próbálnák meg elérni, amely kimondja, hogy az igaz hitet tanácsolni és nem parancsolni kell, és pedig a kölcsönös szereteten alapuló keresztény elvek alapján. Ezért felséged előtt térdre borulva, alázatosan kérjük, és Krisztus sebeire hivatkozva esedezünk, veleszületett kedvessége és jóindulata mellett, essen meg anyai jó szíve a számos és hűséges vandál-szláv népen, és viselje szíven a több ezer lélek megdicsőülését. Ha már nem kaphatjuk vissza a tőlünk elvett templomainkat és imaházainkat, akkor legalább azt engedélyezze jóindulatúan felséged, hogy a járásunkban építhessünk a sok ezer hívő számára megfelelő imaházakat és iskolákat, hogy ezekben gyakorolhasuk a vallási szertartásainkat. A hitvallásunk parancsolatai és lelkiismeretünk szerint ily módon nyilváníthatnánk ki a felséged iránti hűségünket és alázatosságunkat és Istenünk iránti tiszteletünket. Ezzel lehetőség nyílna a tanulásra és a keresztény életre, valamint az örök dicsőségre való felkészülésünkre is. Alázatos és igencsak jogos kérelmeink királyi és jóindulatú meghallgatása miatt még odaadóbban és kitartóbban fogunk imádkozni, hogy az igazságos Úristen a jövőben is segítse a királyi hadsereg sikereit és adjon sok boldogságot és egészséget felségednek.

Felséged alázatos és örökké hűséges, a Tótsági járásban élő, augsburgi hitvallású, vandál-szláv alattvalói Vas megyéből, Pozsony várában öszszegyűlve, a királynőnek személyesen, 1744. augusztus 18-án.” (MAYER - MOLNÁR: 236-241)

SZERZŐK, MŰVEK, SZÖVEGTÍPUSOK

Nemescsó az 1681. évi törvény alapján artikuláris hely volt, ahol a muravidéki szlovéneknek, magyaroknak és németeknek volt evangélikus gyülekezete és itt tarthattak istentiszteleteket és gyakorolhatták valásukat. Vanecsai Szever Mihály (Mihao Sever Vanečaj) 1751-ig Nemescsón volt lelkész, Küzmics István (Števan Küzmič) pedig tanító majd 1751-től 1755-ig lelkész. A muravidéki írók kapcsolatban voltak az itt tevékenykedő magyar evangélikus írókkal. Az eszmék és kezdeményezések kiindulópontja éppen Nemescsó lehetett. Temlin Ferencnek (Franc Temlin) pedig közvetlen kapcsolatai voltak a német peitistákkal, hiszen ő Halléban tanult. A magyar szakirodalomból nehéz kihámozni, hogy a magyar evangélikusok hogyan viszonyultak a Nyugat-Dunántúlon tevékenykedő muravidéki szlovén és német evangélikusokhoz, támogatták-e őket abban, hogy anyanyelvükön alkossanak. Azonban a 18. században muravidéki szlovén nyelven íródott művekben a magyar szerzők szellemisége, gondolkodása lelhető fel. A muravidéki írók részben magyar és részben német szövegeket fordítanak, de önálló műveket is jelenetnek meg.

KATEKIZMUSOK

A katekizmus a szlovén protestánsok alapvető könyve volt és ez így volt a muravidéki evangélikusok körében is. A protestánsok Luther 1529-ben kiadott Kis kátéját és az 1530-ban kiadott Nagy kátéját fordították. Az első szlovén nyomtatott könyv Primož Trubar Katekizmus-a volt, amely 1550-ben jelent meg, az első muravidéki szlovén könyv pedig Temlin Ferenc 1715-ben megjelent *Mali katechismus-a* (Kis katekimusa),

amelyet Torkos András Luther Kis katé 1709. évi magyar fordítása alapján fordított le muravidéki szlovén nyelvre. A 48 oldalas gyermekeknek szánt katekizmus rövid, egyszerű kérdésekből és válaszokból áll. A katekizmus végén rövid imádságok találhatók, reggeli ima, vacsora előtti és utáni, valamint a beteg imája.

Vanecsei Szever Mihály *Red zvelicsánsztva* (Az üdvözülés rendje) címmel 1747-ben jelentetett meg egy 96 oldalas katekizmust, amelynek szövege terjedelmesebb és igényesebb. Tartalmát hosszú alcímben vetíti előre, amely szerint a Szentírás magvát, a Hit legfontosabb paragrafusait tartalmazza, néhány rövidebb imádságot és éneket. Mindezekből nem csak gyermekek ismerhetik Isten ígését és Jézus Krisztust, hanem az idősebbek is, Krisztus testvérei, akik bajban vigaszt találnak benne, megtanulnak emlékeztetni és vigasztalni. A feltett kérdések után válaszok és az Újszövetségből vett idézetek következnek. Küzmics István saját katekizmusához írt bevezetőjében írja, hogy Szever *Red zvelicsnafztva* című katekizmusa németből készült fordítás. A végén itt is találunk imádságokat és énekeket, hosszabbakat és elmélyültebbeket. Küzmics úgy értékeli, hogy ezek közül sok az eredeti muravidéki, többnek magyar és német címe is van, mint pl. Rana pesem – Ditsérlek Uram tégedet – Hválím jašz tebe, Gofzpodne. Ez is azt bizonyítja, hogy a muravidéki szlovén evangélikusok, hasonlóképpen mint a magyarok, mindent felhasználtak, amivel bírtak. Szever katekizmusa kontinuitást mutat a muravidéki szlovén szövegek keletkezésében, hiszen a példák és az Újszövetségből vett részletek nyelvezete állandóságot és kidolgozottságot tükröz.

Küzmics István katekizmusa 1754-ben Hallében jelent meg Vöre krsztsanske kratki navuk (A keresztyén hit rövid tana) címmel. Terjedelmes, 222 oldalas, 545 kérdést és választ tartalmazó műről, Luther Kis kátéjának fordításáról van szó, amelyet Küzmics hat részre osztott és előszóval egészített ki. Küzmics munkája nem csupán fordítás, hanem Luther

katekizmusának összegzése és kibővítése számos Újszövetségből vett részlettel és zsoltárral. A szövegek Szever szövegeivel való összehasonlításban nyelvi fejlődést mutatnak, nyelvezetük rendszerezett és hagyományon alapuló (Orožen 2010: 451), amely az Újszövetség fordításában teljesedik ki. A katekizmus végén hosszú, elmélyült és bonyolult tartalmú imádságok és énekek találhatók. A katekizmus alcíme alapján „szpodobni molitev ino pejsen nazaj gori pocimprani” (újraalkotott ideillő imádságok és énekek) arra következtethetünk, hogy Küzmics ezeket újra „építette”, hiszen követte a magyar pietisták gyakorlatát és maga is alkotott újakat. A kérdésekre adott válaszok után közölt példák az Ó- és Újszövetségből valók, ami arra utal, hogy a muravidéki szlovéneknek már Küzmics Újszövetségének megjelentetése előtt volt muravidéki szlovén Biblia-fordításuk, lehet, hogy éppen Küzmics fordította Mózes öt könyvét (OROŽEN 2010: 458).

SZÖVEGTÍPUSOK KÜZMICS ÚJSZÖVETSÉG-FORDÍTÁSÁBAN

Küzmics István 1771-ben Halléban megjelent *Nouvi zâkon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezusa Krisztusa* (A mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Testamentuma) nem csupán bibliai szöveg fordítása, hanem különböző szövegtípusok gyűjteménye. A fordításhoz Torkos József írt előszót, amelyet Küzmics fordított le muravidéki szlovén nyelvre. Egyes kutatók azonban az előszót is Küzmicsnek tulajdonítják (Jesenšek 2013: 85), hiszen részletesen ír a szlávokról, muravidéki szlovénekről, a krajnai szlovént pedig összehasonlítja a Mura és a Rába között beszélt nyelvvel (Küzmics 1771). Küzmics Újszövetség-fordításának szerkezete nagyon hasonlít Bárány György, Bárány János és Sartorius János 1754 Laubanban megjelent *A' mi urunk Jesus Kristusnak Új Testamentoma* fordításához. Küzmics a három magyar evangélikus íróhoz hasonlóan saját fordításaihoz is előszókat és magyarázatok fűzött, ezekkel segítette az olvasót a bibliai szöveg megértésében, ahogy ezt a pietisták tanították. Előszót találunk minden könyv előtt, Pál Rómaiaknak írt leveléhez pedig úgy a magyar, mint a szlo-

vén fordításban hosszú előszót találunk, amely érdekessége, hogy a magyar szöveg Luther előszavára utal (Bárány 1754: 709–716.) A két előszó számos ponton nagyon sok tartalmi és szerkezeti hasonlóságot mutat, azonban a szlovénban a szöveg végén csak egy D. M. L. monogramot találunk, amely Luther szerzőségére utal.

„Võra je nej cslovecse štímanje i fzen; šteroga níki za võro májo: i csi vídiijo, ka pobougsanye 'zítka i dobra dela ne našledújo i dõnõk od võre dofszta csúti i gúcsati morejo, šzpádnejo vu bloudnofzt i právíjo; võra je nej zadofzta, dobra dela trbej delati, csi šcsémo pobo'zni i zvelicsani biti. Zrok toga je: ka, gda šzlísijo Evangyeliom, tak ta šzpádnejo i naprávíjo zřvoje moucsi míšlejnye vřzrci, štero veli: jafz võrjem. I tou za právo võro dr'zijo. Ali líki je tou li cslovecsa nápravava i zmíšlejnye, od šteroga šzrcè níkaj ne vej: tak níkaj ne dela i níkse pobougsanye je ne našledúje.

A' Hit nem emberi vélekedés és álom, minéműt némellyek hitnek tartanak; és ha látják, hogy semmi jobbulás; je jó cselekedetek nem következnek, és még-is a' hitből jokat hallanak és tsatsognak, tehát olyan tévölgésbe esnek, hogy azt mondják: A' hit nem elégséges hanem cselekedeteket kell hozzá ragasztanunk, ha megigazulni és idvezulni akarunk. Oka ennek, hogy mikor hallják az Evangyéliumot, tehát (a' magok nyomorúságoknak mérete, és így igaz penitencia nélkül) a' magok erejéből olyan gondolatra fakadnak, és mondják: Nó én híjzek! És ezt mindjárt igaz hitnek állítják De a' minthogy tsak emberi költemény (hístóriai esméret) és gondolat, mellyről a' szívo semmit nem tud, akképen nints-is semmi munkája, és semmi jobbulás nem követi azt.”

Küzmics István Újszövetség-fordítása máig a legtökéletesebb muravidéki szlovén irodalmi nyelven íródott szövegnek számít, ezt a művet elemezték a legrészletesebben és számos tanulmány született róla. Küzmics fordításához vasárnapi és ünnepi imádságokat és énekeket fűzött. Ezzel is követve a magyar evangélikusok 18. századi újszövetség-fordításának hagyományát, hiszen imádságokat találunk a *Bíblie Sacrában* is, amely Bél Mátyás közreműködésével jelent meg. A muravidéki fordítás vasárnapokon és ünnepnapokon felolvasásra ajánlott episztola- és evangéliumlistát is tartalmaz, ezek megegyeznek a Torkos András Újszövetség-fordítása végén közöltekkel. Küzmics az imádságokat négy újabbal egészítette ki: *Na pokouro dr'zanya dén* (Bűnbánat napjára), *Po 'zétvi i brátvi hválo zdávanye* (Hálaadás aratás és szüret után),

Vu orszáckom Szpraviscsi (Az ország házában), Na Krála posztávlanyá i korunüvanye dén (Királyválasztás és -koronázás napjára), amelyekkel a Biblia olvasóit világi ügyekben is közös imádságra hívja.

Az ország házában című imádság könyörgés a pozsonyi országgyűlésben összegyűltekért:

...Kériünk téged: küldd el hozzánk Szent lelket; ő vezéreljen minket ebben a gyűlésben úgy, hogy a te szent nevednek tiszteletére legyen, nekünk és minden alattvalónknak testi és lelki üdvösségére. Találkozzon a kegyelem és az igazság, jog és béke övezze a te drága fiad Jézus Krisztus urunk által; aki Veled és a Szentlélekkel él és uralkodik mindörökké. Ámen.

A királyválasztás és -koronázás napjára című imádság olyan királyért könyörög, aki

nem lesz Roboám sem Jeroboám; hanem Dávid, Salamon és Ézakiás; aki a te egyházad dajkája lesz és az egész ország szeretett atyja. Adjál neki hosszú és békés életet: hogy szárnyai alatt istenfélőként mi is békés és nyugalmas életet tudjunk élni és a te szent neved tiszteletére, dicsőségére és dicsőítésére a te szent fiad Jézus Krisztus urunk által;

A fenti szövegek tartalma és szerkezete megegyezik a magyar evangélikusok által alkotott szövegekkel, Torkos, Bárány és társfordítói által az Újszövetség-fordításban közölt szövegekkel. Küzmics szövegei azonban nem szolgai fordítások, hiszen Küzmics István mesterien bánt a muravidéki szlovén nyelvvel és kiválóan oldotta meg olyan bonyolult filozófiai szövegek fordítását is, mint amilyen például a Szent Pál apostol levele elé írt előszó. Itt azt a tény is figyelembe kell vennünk, hogy a magyar szöveg is fordítás. A muravidéki evangélikusok a 18. században hitük megőrzésével védelmezték anyanyelvüket is és olyan szövegeket alkottak, amelyek hosszú ideig alapul szolgáltak a muravidéki evangélikus, de a katolikus íróknak is.

IRODALOM

- BÁRÁNY György, BÁRÁNY János, SARTORIUS János: 1754 *A' mi urunk Jesus Kristusnak Uj Testamentoma*, Lauban.
- JESENSEK, Marko 2013: Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika. Zora 90. Maribor.
- MAYER László – MOLNÁR András (szerk.) 2008: *Források a muravidék történetéhez/Viri za zgodovino prekmurja*. Vas Megyei Levéltár és Zala Megyei Levéltár, Szombathely–Zalaegerszeg.
- KÜZMICS, Stevan 1771: *Nuovi zakon ali testamentom goszpoda nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprovis z grskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni*. Halle.
- MELICH János, 1926-29: *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.
- OROŽEN, Martina 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. Zora. Maribor.
- PAYR Sándor, 1924: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története I. Sopron*
- ZELKO Ivan, 1982: *Prekmurje do leta 1500*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- –, 1996: *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.